

У форту були виділені приміщення для зберігання пороху. Проблемним у форту був внутрішній зв'язок, якому тут надавалося велике значення. В Дубно працювала фортова телефонна станція. У воєнний час мали зв'язок з напівстанціями сіл Верба і Судобичі. Планувалося встановити геліографічну станцію на дзвіниці Почаївської Лаври [1,80].

Отже, в процесі будівництва форту він перетворився у міцне бетонно-земляне укріплення і став важливим оборонним об'єктом імперії на Заході. Структурні удосконалення військового і цивільного життя Дубенського форту-застави відбувалися протягом його існування.

Джерела та література

1. Гарбар М. Дубенський форт як унікальна пам'ятка українського фортечного мистецтва. // Воєнна історія України. Волинь та Полісся. // Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 25-26 квітня 2013 року. Національний військово-історичний музей України. – К., 2013. – С.78 – 81.
2. Державний архів Рівненської області, ф. 497, оп. 1, спр. 1: Дубенський форт-застава.
3. ДАРО, ф. 497, оп. 1, спр. 7: Будівництво Тараканівського форту.
4. Курманський О., Пшеничний Ю. Сліди військового побуту на Тараканівському форті. – К., 2000. - №5. – С.6
5. Савчук П. О. Команда вищих офіцерів Дубенського форту-застави. // Воєнна історія України. Волинь і Полісся. – // Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 25-26 квітня 2013 року. Національний військово-історичний музей України. – К., 2013. – С.219 – 223.
6. Ющенко М. До історії будівництва Дубенського форту-застави: особливості першого проекту 1885 року та французькі риси в архітектурі форту. // Воєнна історія України. Волинь та Полісся. Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 25-26 квітня 2013 року. Національний військово-історичний музей України. – К., 2013. – С.25 – 27.

УДК 94: 008 (477.81/. 82)

Ю. Мосієвич

ІСТОРИЧНІ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ВОЛИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті на матеріалах Волинської губернії, як складової частини Російської імперії у другій половині ХІХ ст., аналізуються фактори, які впливали на культурний розвиток в цій адміністративній одиниці. Зокрема, велике значення приділяється історичним та суспільно-політичним процесам в цей період. Доводиться, що царським урядом проводилася повна і тотальна русифікація краю.

Ключові слова: Волинська губернія, русифікація, «культурний терор», антипольська політика.

Particular article analyzes the factor that influenced on the cultural development of Volyn province as the part of the Russian empire in the second half of XIX century. Also, the special attention is paid to the historical, social and political processes of that period. It is proved that the tsar government carried out the total russification of the region.

Keywords: Volyn province, russification, «cultural terror», antipolish policy.

У процесі дослідження вітчизняного краєзнавства, важливим є з'ясування особливостей розвитку окремих регіонів. Це стосується і Волині як одного з історико-географічних регіонів сучасної України. В період незалежної України зацікавленість вітчизняної науки питаннями щодо реалізації самодержавством етноконфесійної політики на території Волинської губернії значно зростає (Баженов Л. [1], Батюшков П. [2], Киричук М. [7], Прищепа О. [16]). Питання історичного розвитку Волинської губернії широко розглядаються також і на сторінках «Літопису Волині» (Крамар Є. [8], Лавриченко Я. [9], Самчук У. [17]). Попри це взаємопов'язані процеси історичного та культурного розвитку краю розглядаються в новітній історіографії досить фрагментарно. Завдання даної статті полягає в тому, щоб на основі аналізу першоджерел та наукової літератури виявити домінуючі чинники історичного та суспільного характеру, які впливали на культурні процеси регіону, з'ясувати визначальні тенденції в діях російського самодержавства в національній політиці у другій половині ХІХ – поч. ХХ ст.

Історики схильні вважати, що як адміністративна одиниця, Волинь довгий час була відокремленою від решти земель України і не так границями державними, як політичними та культурними. Витворилася атмосфера відмінності настрою і поведінки тамтешнього населення.

Волинська губернія – адміністративна одиниця, де густина населення не була значною; в ній 8239 населених пунктів, 13 із яких це міста. З них Старокостянтинів, Рівне, Ізяслав, Дубно – це приватновласницькі міста. За віросповіданням у губернії було найбільше православних – 2 698 377, на другому місці були євреї – 548 176, чисельною була також група римо-католиків – 348 485 [6, с. 8].

Після другого і третього поділів Речі Посполитої землі Волині відійшли до Російської імперії. Із метою інкорпорації цих територій до складу царської Росії передбачалося поширити дію російського законодавства на міста цього регіону. Як відзначав І. Огієнко, «русифікація через школу, через суд та церкву широкою рікою текла до життя українського» [12, с. 123]. Царський уряд дотримувався русифікаторської політики і в культурних закладах, які були доступні широкому загалу, намагаючись не допустити культурного впливу інших народів на населення Волині.

Російська мова домінувала в багатьох сферах міського життя, і, зокрема, в освітніх закладах. Враховуючи специфіку історичних умов розвитку Південно-Західного краю, до якого відносилася і Волинська губернія, на практиці поширити відразу чинну дію було неможливо, оскільки потрібен був час, щоб привести норми діючого законодавства і звичаєвого права, яким тут користувались із давніх часів, у відповідність до суспільного ладу імперії. Подальша державна і суспільна діяльність по насадженню на Волині російської мови та православ'я знаходила свою реалізацію і за наступників Миколи I, а саме - Олександра II, Олександра III та Миколи II.

Друга половина ХІХ ст. пройшла під знаком реформ та контрреформ, які відбувалися у Російській імперії. Ці віяння торкнулися багатьох сфер суспільного життя. Зокрема, розпочате з другої половини 60-х рр. ХІХ ст. реформування народної освіти в царській Росії поступово долучило до неї і територію Волині. Осередками освіти та культури на цій території були насамперед міста, де були зосереджені основні сили суспільства. Провідну роль у розвитку освіти на Волині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. відіграв губернський центр Житомир, у якому зосереджувалася найбільша частка всіх міських навчальних закладів Волинської губернії. Проте він навіть не міг конкурувати із найбільшим культурно-освітнім центром Правобережної України – Києвом.

Великим гальмом у розвитку культури на Волині була великодержавна шовіністична політика царизму. З метою русифікації українців у другій половині ХІХ ст. було видано ряд постанов і циркулярів (1863 р., 1876 р.), які забороняли створювати українські школи та інші культурно-освітні заклади [13, с. 59].

Згідно з Емським указом 1876 р. викладання в школах велось російською мовою. У галузі народної освіти царським урядом проводилася русифікаторська політика, яка виключала можливість викладання в міських школах Волинської губернії українською мовою або мовами інших національностей. Російська мова домінувала в багатьох сферах міського життя, і, зокрема, в освітніх закладах.

В 1892 р. уряд наказував цензорам заборонити переклади на українську мову, в 1894 р. царські урядовці знову рішуче нагадували про заборону ввозити українські книжки із-за кордону, а через рік, у 1895 р., забороняють навіть дитячі українські читанки [7, с. 409].

Вивчення історичних джерел свідчить про те, що духовну та матеріальну культуру Волині не можна розглядати, не враховуючи її національний конгломерат. У Волинській губернії досить чисельним було польське населення. Після придушення польського повстання 1831 р. при імператорі Миколі I починається посилене обрусіння краю і примусове воз'єднання уніатів із православною церквою. В той час в одній лише Волині було схилено до прозелітизму більше ніж 100 тис. уніатів. У 1832 р. в краї відновлено верховенство російської мови; був закритий Кременецький польський ліцей, а в Києві був відкритий університет

святого Володимира для насадження вищої освіти в Південно-Західному краї, в який були перевезені із Кременецького ліцею багата бібліотека, музей та колекції [5, с. 125].

У 1840 р. на цій території в дію вступає російське законодавство, замість Литовських статутів, які були відмінені ще за Катерини II, але відновлені за царювання Павла I. В цей період на Волині відбудовано і збудовано багато храмів, які були виразниками навернення в православ'я. Найкращим зразком знову зведених храмів у Волинській губернії є звичайно ж Преображенський кафедральний собор у Житомирі, який збудовано в російському стилі у 1866-1874 рр.; багато монастирів і храмів, які були католицькими, було повернуто у православ'я (Почаївський, Кременецький, Дерманський) [5, с. 126].

Докладалося багато зусиль для розповсюдження російської освіти в губернії. Після придушення польського повстання всі польські школи були закриті, а замість них відкрито дві російські гімназії в Житомирі і Луцьку, яка згодом була перенесена до Рівного [5, с. 126]. Основним методом насадження російської мови стало розповсюдження російської освіти. Починають відкриватися державні та приватні жіночі та чоловічі гімназії, реальні училища, комерційні училища та інші навчальні заклади [5, с. 127]. У Волинській губернії було відкрито багато народних шкіл для початкової освіти дітей у російському православному дусі.

На допомогу державі в цьому питанні досить часто приходили і приватні особи. Особливої уваги заслуговує діяльність графині Антоніни Дмитрівни Блудової, яка виконала заповіт свого батька та відкрила в його пам'ять Вище жіноче училище імені Д.Н. Блудова. Зі смертю своєї засновниці навчальний заклад припинив існування [5, с. 128].

Отже, можна із впевненістю сказати про застосування державною владою проти польської шляхти так званого культурного терору. Водночас виділимо деякі окремі винятки із правил: «після 1855 р. Олександр II дозволив вивчення польської мови в кількох гімназіях і школах. У Рівному, мастку Любомирських, дозволено викладати польську мову М. Дубецькому» [3, с. 297], який був вчителем Рівненської чоловічої гімназії.

Відразу після польського повстання 1863 р., яке співпало з відміною кріпацтва, царизмом була розгорнута особлива законодавча діяльність, спрямована з одного боку на зменшення впливу поляків у західному краї, а з другого – на посилення в губерніях російського елементу [11, с. 114]. Розпочався новий етап у проведених російським урядом антипольської політики.

Він характеризувався тим, що після поразки повстання 1863 р. польське населення було позбавлене можливості навчати своїх дітей рідною мовою та здійснені дії з метою ослаблення польського впливу на економічне і політичне життя краю. 26 березня 1864 р. був прийнятий закон про заміну в Південно-Західному краї начальників і керівників цивільних установ польської національності (католиків) особами православного віросповідання.

Крім поляків, у пореформену добу ще однією чисельною групою міського населення Волинської губернії була єврейська громада, яка продовжувала зберігати традиційну систему освітніх закладів, які утримувалися за рахунок як громадських, так і приватних коштів [10, с. 84]. Незважаючи на перепони в здобутті освіти (відсутність державного фінансування та царське законодавство стосовно обмежень кількості євреїв у середніх навчальних закладах до 10 % від загального числа учнів), рівень грамотності євреїв Волинської губернії (32,6 % уміли читати і писати) був набагато вищий, ніж українців (9,3 %) [14, с. 112].

У Волинській губернії було відкрито єдиний на території вищий навчальний заклад, де педагогічною майстерністю оволодівали майбутні вчителі суто єврейський шкіл та училищ – Житомирський єврейський вчительський інститут (1873-1885 рр.). Він давав ґрунтовні знання із загальноосвітніх предметів. За час його існування в його стінах здобули освіту більше 200 єврейських юнаків. Випускники закладу в певній мірі вирішили проблему кадрового забезпечення єврейських навчальних закладів всієї «смуги осілості». Проте, започаткування середньої і вищої освіти євреїв на Волині у XIX ст. не знайшло свого продовження. Причиною стало те, що російський уряд боявся юдаїзації середньої і вищої освіти євреїв, а єврейські громадські та релігійні діячі в більшості вважали, що державні навчальні заклади несуть в собі небезпеку русифікації і асиміляції єврейських мас.

Належним чином вирішувати питання благоустрою, розвитку народної освіти, соціальної благодійницької діяльності не дозволяли обмежені джерела фінансування волинських міст та нерациональне використання коштів самими міськими управліннями [16, с. 164]. У 1861-1862 рр. видатки на народну освіту не були передбачені в усіх без винятку приватновласницьких містах. Це, без сумніву, позначилося на рівні писемності міського населення. Перший загальний перепис населення Російської імперії засвідчив, що в міських поселеннях Волині він був нижчим від середніх показників, зафіксованих серед міського населення всієї царської Росії [16, с. 217]. 21 березня 1902 р. в цілях сприяння розповсюдження у Волинській губернії російської грамотності та православ'я тут почало свою діяльність «Волинське братство грамотності» [5, с. 128].

Маючи на меті утримати контроль над культурною сферою міського життя, держава всіляко сприяла відкриттю бібліотек, які сприяли б розповсюдженню російської культури серед широких верств населення. Відкриття першої публічної бібліотеки відбулося в 1866 р. у Житомирі. Ініціаторами її заснування виступила місцева громадськість. Книжковий фонд бібліотеки нараховував більше 2200 книг і складався переважно з науково-популярних видань, художніх творів російських письменників та історичної літератури [4, с. 278].

Великий внесок у розвиток культури Волині робили створені в той час братства: Яполотське, яке діяло в Рівненському повіті, Олександрівське (Кременецький повіт), Хрестовоздвиженське, яке діяло в Луцьку та Староконстантинові, Преображенське братство в Дубно, Почаєвське просвітительне та братство у Володимиро-Волинському, яке мало свою бібліотеку, яка була створена у 1887 р. Особливо різносторонньою була діяльність Острозького братства, яке створило училище для освіти дітей православного віросповідання, лікарню, побудувало храм в ім'я святих Кирила та Мефодія, бібліотеку та пансіонат [5, с. 128]. Душею Яполотського братства була російська письменниця Н. С. Соханська. На пожертвування з Росії вона відкрила при братстві школу і надавала допомогу церквам та братствам Рівненського повіту [2, с. 302].

Із 70-х років XIX ст. важливим фактором прискорення розвитку волинських міст починає виступати залізничне сполучення, що внесло свої корективи як і у архітектурно-планувальний розвиток міст, так і сприяло їх культурному розвитку. Зокрема, культурне життя значно поживалося у тих містах, які мали залізничні станції (Рівне, Здолбунів, Луцьк, Ковель). Театральні трупи нерідко відвідували ці провінційні міста зі своїми програмами, залучаючи таким чином їхніх жителів до культурних надбань та активніше долучали їх до театрального мистецтва [16, с. 237]. Перший міський театр на Волині був заснований у Житомирі ще на початку XIX ст.

Царська адміністрація намагалася змінити зовнішній вигляд волинських міст, щоб подолати їх зв'язок із минулим і зробити відповідними до російських стандартів губернських та повітових центрів. У пореформений період прискорені темпи містобудування були притаманні Житомиру, де найбільш яскраво виявилась різноманітність містобудівельної практики. Цьому сприяв його офіційний статус як центру губернії, що змушувало державну адміністрацію зводити нові адміністративні та громадські будівлі [16, с. 194].

XIX ст. увійшло в історію української культури як час національно-культурного відродження. У цей період історією і побутом Волині зацікавилось чимало науковців і дослідників. В 40-х роках науковий інтерес до Волині проявив видатний український історик Микола Костомаров, котрий, будучи вчителем Рівненської реальної школи, зібрав багато етнографічного матеріалу. П. Чубинський зосередив увагу на вивченні культури Подільської, Київської та Волинської губерній. Багато археологічних досліджень для вивчення Волині провів у другій половині XIX ст. Володимир Антонович. У відображенні минулого Волинського краю важливу роль відіграли «Волинські єпархіальні відомості», які почали виходити з 1867 року [7, с. 413].

У 90-х роках повністю оформився краєзнавчий рух. Були створені Волинське церковно-археологічне товариство (1894-1915 рр.) і Товариство дослідників Волині (1900-1920 рр.). Всупереч русифікаторській політиці самодержавства об'єктивними своїми дослідженнями і публікаціями з місцевої історії, матеріальної та духовної культури Волині діяли в контексті українського національного відродження [1, с. 20]. Найвідомішим серед діячів «Товариства дослідників Волині» був видатний фольклорист, етнограф В. Кравченко, який видав у працях товариства три томи своїх розвідок. Волинь вивчав голова економічної секції «Товариства дослідників Волині» Я. Яроцький, який був обраний директором музею в Житомирі.

З Волиню пов'язане життя Володимира Короленки, який у 1866-1871 рр. навчався в Рівненській чоловічій гімназії. Письменник був членом багатьох громадських товариств, у тому числі був обраний почесним членом «Товариства дослідників Волині» [15, с. 502].

Восени 1846 р. на Волині побував Т. Г. Шевченко. Про відвідання поетом ряду міст і сіл цього краю збереглися скупі документальні дані. Як співробітник Археологічної комісії він мав побувати в ряді міст Волині з метою запису народних пісень і переказів, збирання давніх рукописів, опису та змалювання пам'яток старовинної архітектури. Вся волинська частина подорожі тривала десь близько 15 днів.

У Почасві поет пробув найдовше, оскільки мав конкретне завдання: змалювати загальний зовнішній та внутрішній вигляд лаври та краєвид на околицю з тераси. Очевидно, що маршрут самого Шевченка Волинню описаний у написаній на засланні повісті «Варнак», герої якої подорожують з Почасва до Кременця, далі через с. Верби до Дубна, звідти через Острів, Корець до Новограда-Волинського [8, с. 37-38]. Про перебування Шевченка у Берестечку, Луцьку, Ковелі та Рівному документально підтверджених фактів немає, а численна кількість поетичних творів, написаних автором про Берестецьку битву не можуть слугувати підтвердженням цього.

З Волинню пов'язане життя та творчість Лесі Українки, яка зайняла почесне місце серед діячів світової культури, а в українській літературі одне з перших місць. Міцна, принципова, послідовна і національно свідомо постава Волині властива творчості великої волинянки.

Українці під царською Росією переживали велику русифікацію, що реалізовувалося церквою, школою та адміністрацією. Церковні братства на Волині були знищені ще за польського панування, тому обороняти українську культуру і духовність вже не було кому. Одиноким позитивом московської окупації було те, що 1839 р. на церковному соборі була одностайно анульована унія. Спільна православна віра найбільше прив'язувала корінних жителів Волині до Росії, одночасно забезпечуючи збереження в них релігійної самосвідомості. Перед тим русифікаторським курсом селянство Волині замкнулося своїми моральними кордонами від русифікаційних міст і жило своїми неписаними моральними законами [9, с. 10].

На думку Уласа Самчука, земля Волинська, як поняття політичне, розташована не в епіцентрі, а на краю тих теренів, де визначалися «ритми» подій як у імперії Романових, так, тим паче, і світу. Це, стверджував письменник, була земля окраїнна». Провінція за стилем, за смаком, за виявом – оцінював її дух У. Самчук. З таким його судженням, на наш розсуд, не можна не погодитися [17, с. 22].

Отже, враховуючи вище сказане, можна зробити висновок, що Російська імперія проводила відверто русифікаторську політику щодо Волинської губернії у другій половині XIX ст. Відміна дії Литовського статуту як законодавчого кодексу, створення умов для поширення російської освіти та культури, ліквідація греко-католицької церкви й зміцнення позицій православної церкви були важливими заходами на шляху реалізації цієї мети.

Джерела та література

1. Баженов Л. В. Основні історіографічні школи XIX - на початку XX ст. Історико-краєзнавче вивчення Волині / Л. В. Баженов // Велика Волинь: минуле і сучасне (матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції). – Хмельницький, 1994. – С. 17-20.
2. Батюшков П. М. Волинь. Історичні долі південно-західного краю / П. М. Батюшков – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 424 с.
3. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863) / Д. Бовуа – К.: ІНТЕЛ, 1996. – 415 с.
4. Боцяновський В. Ф. Публичная библиотека в Житомире / В. Ф. Боцяновський // Киевская старина. – 1891. – Т. XXXIV. – С. 254-283.
5. Волинская губерния. Географическо-исторический очерк губернии в связи с историей Малороссии и Заадной России в XVII и XVIII вв. Составил С.М. Каретников. Издания третье. Почаев. 1912 г. – 176 с.
6. Известия Волинскаго губернскаго земства. - №35-36. - Житомир. – 325 с.
7. Киричук Р. Волинь земля українська / М. Киричук – Луцьк, 2005. – 530 с.
8. Крамар Є. С. Про подорож Шевченка на Волині / Є. С. Крамар // Літопис Волині. Науково-популярний збірник волинознавства. – 1977-1978. - №12. – С.33-43.
9. Лавриченко Я. Велика Волинь між двома війнами / Я. Лавриченко // Літопис Волині. Науково-популярний збірник волинознавства. –№15 – С. 8-39.
10. Надольська В. В. Система єврейської освіти на Волині у другій половині XIX ст. / В. В. Надольська // Звягень древній і вічно молодий: Тези всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції – Новоград-Волинський, 1995. – С. 84-85.
11. Надольська В. В. Волинь у складі Російської імперії: колонізація і русифікація / В. В. Надольська // Панорама політологічних студій: науковий вісник РДГУ. – Вип. 2.- Рівне: РДГУ, 2008. – С. 110-117.
12. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко – К.: Фірма «Довіра», 1992.- 141 с.
13. Оксенюк Р. Нариси історії Волині (1861-1939) / Р. Оксенюк – Львів, видавництво Львівського університету, 1970. – 276 с.
14. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., СПб.: Изд. Центр. статист. ком. МВД, 1904. – Т. VIII. Волинская губерния. – 281 с.
15. Пономарьова Т. О. Родина письменника В.Г. Короленка на Волині / Т. О. Пономарьова // Велика Волинь: минуле і сучасне (матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції). – Хмельницький, 1994. – С. 502-505.
16. Прищеп О.П. Міста Волині у другій половині XIX - на початку XX ст. / О. П. Прищеп – Рівне: ПП ДМ, 2010. – 287 с.
17. Самчук У. Волинь незабутня. Слово до ювілею 25-річчя Інституту дослідів Волині у Вінніпезі / У. Самчук // Літопис Волині. Науково-популярний збірник волинознавства. – 1977-1978. - №12. – С. 15-25.

УДК: 373.2 (091) (477.81/.82) «1900 / 1944»

Т. Поніманська, В. Добровичська

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ЗАХІДНІЙ ВОЛИНІ (ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ – 1944 РІК)

У статті вперше здійснено спробу ретроспективного комплексного аналізу становлення і розвитку дошкільної освіти на теренах Західної Волині. Звернено увагу на поширення передових педагогічних ідей в освітньому просторі України щодо дошкільного виховання дітей. Показано поступ дошкільної освіти на Волині в умовах Російської імперії (поч. ХХ ст. – 1917 р.), національно-визвольних змагань українського народу (1917–1921 рр.), Другої Речі Посполитої (1921–1939 рр.), радянської влади (1939–1941 рр.) та німецького окупаційного режиму (1941–1944 рр.). Проаналізовано тяглість культурно-просвітницької праці педагогів з упровадження засад дошкільного виховання на території волинського регіону.

Ключові слова: Західна Волинь, дошкільне виховання, дитячий садок, педагоги, інтелігенція.

It was the first attempt in article of retrospective complex analysis of formation and development of pre-school education on the territory of Western Volyn. The attention was payed to the dissemination of advanced pedagogical ideas in the educational space of Ukraine regarding to pre-school children education. It was showed the step of pre-school education in Volyn in the conditions of the Russian Empire (XX century – 1917), the national liberation struggle of the Ukrainians (1917–1921), the Second Rich Pospolyta (1921–1939), the soviet authorities (1939–1941) and German occupation regime (1941–1944).

It was analyzed in article the connection of cultural and educational work of teachers to implement the principles of pre-school education on the Volyn region territory.

Keywords: Western Volyn, pre-school education, kindergarten, teachers, intelligentsia.

Постановка наукової проблеми та її значення. Становлення і розвиток дошкільних закладів на території Західної Волині не був предметом наукових історичних студій. Цей регіон (сучасні Рівненська, Волинська та частина Тернопільської областей) упродовж досліджуваного періоду перебував у складі різних держав, у яких склалися певні традиції і тенденції щодо дошкільного виховання, що згодом втілювалися і на Волині, набуваючи самобутній явищ.

У період Російської імперії, національно-визвольних змагань українського народу та Польської держави дошкільній освіті на державному рівні належна увага не приділялася. Цією ланкою роботи займалися громадські організації і прогресивна педагогічна інтелігенція, яка розуміла важливість і значення не лише опіки над дітьми в ранньому віці, а й потреби цілеспрямованого навчального та виховного процесу, який є фундаментом для подальшого їх розумового та фізичного розвитку.

Винятком є короткотривалий радянський період 1939–1941 рр., коли дитячі садки були ланкою освітньої системи та фінансувалися державним коштом. Однак відсутність інформації щодо створення дитячих садків в офіційних джерелах відділів